

geoorloofd te spreken van 'der Kompilator der Handschrift J' (317), van een door de schrijver van J samengesteld 'Konvolut' (318), van de 'Redaktor' van handschrift J (330) en van het 'Sammelwerk' van de 'Redaktor von J' (338, 348). Maar dan mag niet tegelijk een hypothetische 'Vorlage' van 1464 worden gebruikt als de 'terminus ante quem' bij de datering van de als nummers XXX en XXXI opgenomen kroniekjes (332, 333) en van de grietmansseed (341).

De onderhavige uitgave van *Jus Municipale Frisonum* bevat behalve een kritische teksteditie een uitvoerige inleiding (7-25, 309-48) en een register in beide 'Halbbände' (262-95, 646-86), alsmede een literatuuropgave (296-302). Bij de eerste 'Halbband' hoort een kleine 'Berichtigungszettel', op bladzijde 163 is een fout gezette of ontbrekende regel over- of ingeplakt. Buma's acribie kennend neem ik aan dat de editie van de tekst wel praktisch feilloos zal zijn. Over de uiterst instructieve inleiding, waarin niet alleen het manuscript wordt beschreven maar ook een samenvatting wordt gegeven van de inhoud van de 43 afgedrukte teksten (met vermelding van literatuur), zou nog wel wat te zeggen zijn. Om wille van de ruimte moet ik het bij één enkele opmerking laten. Die betreft het wat onorthodoxe gebruik van de term 'Kodifikation'. Op bladzijde 9 wordt (de inhoud van) J een codificatie genoemd; op bladzijde 11 worden (de in) zes oudfriese handschriften en een incunabel - de 'Oude Druk' - (vervatte verzamelingen teksten) als zeven codificaties aangemerkt; op bladzijde 17 heten de in zeven oudfriese rechtshandschriften en de Oude Druk voorkomende 'Zeventien keuren' en 'Vierentwintig landrechten' (zie 134-67) de oudste codificaties in het Fries; op bladzijde 22 wordt van een andere, onder andere in J voorkomende, rechtstekst - het 'Jongere Schoutenrecht' (nr. XIII, 206-39) - gezegd: 'Die betreffende Kodifikation ist ein Rechtsbuch...'. Het woord 'Kodifikation' wordt dus achtereenvolgens gebruikt in de betekenis van 'geschreven, c.q. gedrukte verzameling rechtsteksten', 'rechtstekst' en 'rechtsboek'. Met name de laatste qualificatie maakt duidelijk hoe ongelukkig dit onvaste woordgebruik is: in het rechtshistorisch spraakgebruik plegen de noties 'codificatie' en 'rechtsboek' elkaar immers uit te sluiten. En waar onder een codificatie gewoonlijk een van overheidswege uitgevaardigd, min of meer systematisch wetboek wordt verstaan, doet men er goed aan deze term voor de oudfriese rechtsbronnen niet te gebruiken.

Rest mij tenslotte te constateren dat de bewerkers van deze mooie uitgave - en de Groninger Universiteit die er financiële steun voor verleende — zowel de studie van het oudfriese recht als die der Friese taal- en letterkunde een grote dienst hebben bewezen. Ik voeg daaraan graag de wens toe dat Buma - de drijvende kracht achter de serie *Altfriesische Rechtsquellen* — van zijn emeritaat gebruik zal kunnen maken om nog menig deel te laten volgen. In samenwerking met Gerbenzon en mevrouw Tragter wijdt de 'Altmeister' van de Friese filologie zich thans aan de uitgave van *Codex Aysma* - geen geringe opgave!

Naschrift: Nadat ik deze bespreking inzonder publiceerde Dietrich Hofmann onder de titel 'Zu der neuen Ausgabe und Übersetzung der altfriesischen Handschrift 'Jus municipale Frisonum'. Mit Untersuchungen zur Textgeschichte der westerlauwerschen Busstaxen' een uitvoerige studie naar aanleiding van de onderhavige uitgave in *It Beaken*, XLI (1979) 337-358.

Theo Veen

B. L. Meulenbroek, ed., *De dichtwerken van Hugo Grotius*, I, 2, pars 5 A/B (Assen: Van Gorcum, 1978, 351 blz., f129,50, ISBN 90 232 1560 5).

In 1608 publiceerde Hugo Grotius zijn tweede treurspel, de tragedie *Christus Patiens*. Een

strak gecomponeerd drama in vijf bedrijven, waarin het lijden van Christus door de *poeta doctus* Grotius in vaak schitterende Latijnse verzen de mens voor ogen gesteld wordt. Geen stuk om op te voeren, zoals de auteur zelf schreef in een brief, maar wel een leesdrama, waarin veel te genieten valt voor wie voldoende thuis is in het Latijnse taalgebruik van Grotius en zijn tijdgenoten. Het eerste bedrijf is een proloog, Christus zelf in de mond gelegd. In het tweede bedrijf betreurt de apostel Petrus de verloochening van zijn meester en discussiëren de landvoogd Pilatus en de hogepriester Kajafas over de schuldvraag, waarna het koor van Joodse vrouwen treurt over het droevig lot van hun profeet. Dialogen tussen Judas en Kajafas, Pilatus en het volk, en de Joodse vrouwen en Jezus zelf vormen het derde bedrijf. Dan wordt in het volgende bedrijf het sterven van Christus door twee boden in sterk beeldende taal gemeld aan het koor van Joodse vrouwen en een koor van Romeinse soldaten sluit dit bedrijf af. Het laatste bedrijf bestaat uit een dialoog tussen Jozef van Arimathea en Nicodemus, die Christus gaan begraven, en de klacht van Maria tot de apostel Johannes, het prachtige slot van het treurspel, waarin de laatste regels de voor het drama vereiste ommekeer geven door de verwijzing naar de verrijzenis en verheerlijking van de gestorvene.

In 1601 had Grotius zijn eerste treurspel uitgegeven, zijn *Adamus Exul*. In deze eerste proeve van dramatische bekwaamheid volgde de toen nog jonge dichter zijn voorbeeld Seneca op de voet met wat Vossius later zou noemen een *imitatio puerilis*, woordontlening en betrekkelijk onveranderde overname van de Senecaanse vorm en structuur. Ook voor de *Christus Patiens* was Seneca Grotius' grote voorbeeld, maar dit keer werd het een treurspel, dat wel geheel de Senecaanse geest ademt, maar dat tegelijkertijd sterk eigen karaktertrekken vertoont, zodat, om met Vossius te spreken, we hier te doen hebben met een *imitatio virilis*. In deze periode waren Grotius en Heinsius actief doende om de wetenschappelijke verworvenheden van het humanisme ook vrucht te laten dragen in een vernieuwde Neolatijnse poëzie als uitdrukkingsvorm voor het door protestantisme en humanisme gekenmerkte geestelijke en culturele leven van de republiek. Nog was Seneca het voorbeeld van de jonge dramaturgen, maar reeds enkele jaren later, in 1611, zou Heinsius met zijn *De Tragoediae Constitutione* de toneeltheorie van Aristoteles en het Griekse treurspel in het centrum van de aandacht brengen. Als Grotius dan in 1635 zijn *Sophompaneas* publiceert, zijn derde en laatste tragedie, blijkt dat Seneca het veld heeft moeten ruimen voor de Griekse toneelkunst, zoals dat ook duidelijk te zien is in het theoretische en dichterlijke werk van zijn tijdgenoten en vrienden, Vossius en Vondel.

Deze ontwikkeling wordt beschreven in de uitgebreide inleiding van A. C. Eijffinger, waarmee dit deel van de *Dichtwerken* begint. Kort en vakkundig wordt de geschiedenis van het Neolatijnse drama in de Nederlanden beschreven, waarna de inleider Grotius' treurspel zijn plaats aanwijst in die geschiedenis en het stuk vanuit dat gezichtspunt analyseert. Op de inleiding volgen dan de tekst (niet in facsimile, zoals in de voorafgaande delen, maar normaal gedrukt) en een Nederlandse vertaling. Die vertaling, naar de bedoeling van de uitgevers tevens een deel van het commentaar, maakt het voor velen moeilijke Latijn van Grotius toegankelijk. In dezelfde band zijn de uitgebreide toelichtingen opgenomen, waarbij vooral het taalgebruik van Grotius wordt getraceerd en in het treurspel voorkomende namen en gebeurtenissen kort en zakelijk worden uitgelegd. Lijsten van voor inleiding en toelichtingen geraadpleegde literatuur en van geciteerde bijbelboeken en geschriften van klassieke en oudchristelijke auteurs, gevolgd door een algemeen register op tekst en toelichtingen (niet op de inleiding!), vormen het sluitstuk van deze uitgave.

Het samenstellen van een commentaar is altijd sterk afhankelijk van door de bewerkers gekozen doelstellingen en werkwijzen. Het ligt dus voor de hand, dat iedere gebruiker be-

paalde zaken overbodig acht en andere node mist. Toch meen ik hier een tweetal voorbeelden te mogen geven van belangrijke tekstgedeelten, die niet of nauwelijks worden toegelicht. In 1639 schreef Vondel in de opdracht van zijn treurspel *Gebroeders*: 'Wy volgden de goude regels, die de Heer Professor in onze gedachten druckte, te weten: 't geen Gods boeck zeit noodzaeckelijck, 't geen het niet zeit spaerzaam, 't geen hier tegens stryd geensins te zeggen'. Wat Vondel hier schrijft op gezag van Vossius vindt men bijna letterlijk terug bij Grotius (Lectori 14-18) en het betreft hier een heel belangrijk aspect van het bijbelse drama in de zeventiende eeuw. Maar het commentaar zwijgt hierover, terwijl dit punt in de inleiding wel erg summier wordt aangestipt. Een ander voorbeeld is de toelichting op de zin: 'Ook moesten soms personen zijwendig ten tonele worden gevoerd om te voorkomen dat het getal sprekenden de toegestane grens zou overschrijden'. (Lectori 43-45) Over deze regel wordt in de inleiding heel weinig gezegd, terwijl het commentaar de gebruiker alleen maar verwijst naar een eerdere noot en naar Frontinus' *De aquaeductibus* om de uitdrukking *legitimum modum excedere* toe te lichten. Ook in de tekst van het treurspel zelf gebeurt het nogal eens, dat de gebruiker het commentaar opslaat voor wat achtergrondinformatie en dan tevreden moet zijn met woordverklaringen.

Een winstpunt van het commentaar ten opzichte van dat in de eerder gepubliceerde delen is wel, dat nu in ruimer mate gebruik is gemaakt van het werk van oudchristelijke auteurs. Ook verwijzen de toelichtingen regelmatig naar andere gedichten van Grotius en naar zijn exegetisch werk, onder andere zijn *Annotationes in Novum Testamentum*. Soms, maar toch nog wat weinig, hebben de bewerkers ook Grotius' tijdgenoten bij hun onderzoek betrokken: enkele gedichten van Barlaeus, een paar exegetische publicaties en een enkele keer een lexicon. Er is echter één naam, die men tot zijn verwondering mist, de naam Erasmus. Heeft diens werk, en dan met name de vertaling van en het commentaar en de parafrazen op het Nieuwe Testament, geen invloed gehad op inhoud en vormgeving van Grotius' treurspel? De vraag dringt zich op, temeer omdat in het Leidse milieu van het begin van de zeventiende eeuw een hernieuwde belangstelling voor Erasmus aan de dag trad. Deze vraag en ook de boven gemaakte opmerkingen zijn niet zozeer bedoeld als kritiek. Het is de neerslag van de waarderende belangstelling, die dit deel van de *Dichtwerken* bij de gebruiker opwekt en die hem, als bij alle goede dingen, doet vragen naar meer.

C. S. M. Rademaker

J.A. K. Haas, *De verdeling van de landen van Overmaas 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (Serie: Maaslandse Monografieën nr. 27; Assen: Van Gorcum, 1978, 339 blz., f65,—, ISBN 90 232 1631 8).

Bij de Westfaalse vredesonderhandelingen waren de Spaanse en Staatse onderhandelaars het niet eens kunnen worden over de souvereiniteit van de Landen van Overmaas, drie Limburgse gebieden rond de hoofdplaatsen Valkenburg, Dalhem en 's-Hertogenrade. In een vaag artikel in het vredesverdrag van Munster schoven zij de kwestie voor zich uit: de status-quo in de omstreden gebieden zou voorlopig gehandhaafd blijven en eventuele conflicten zouden worden beslecht door een daarvoor speciaal bijeen te roepen *Chambre Mi-partie*. Maar aangezien de status quo inhield dat de drie hoofdplaatsen door Staatse troepen (vanuit Maastricht) bezet waren, terwijl op het platteland eromheen het Spaanse bestuur bleef functioneren, werd het blijkens tal van incidenten spoedig duidelijk dat de kwestie toch om een definitieve regeling vroeg.

In zijn studie heeft Haas willen onderzoeken welke ontwikkelingen vanuit deze chaotische